

AZƏRBAYCANDA İDARƏETMƏ UÇOTUNUN MÖVCUD PROBLEMLƏRİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Daxil olub: 22 iyul 2023-cü il

Qəbul olunub: 3 oktyabr 2023-cü il

Received: 22 July 2023

Accepted: 3 October 2023

Günay Əsədova

doktorant, UNEC

gunay.asadova30@gmail.com

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi respublikanın təsərrüfat subyektlərində idarəetmə uçotunun müasir vəziyyətini qiymətləndirmək və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən etməkdir. Bu istiqamətdə istər respublika, istərsə də xarici ölkə mütəxəssislərinin idarəetmə uçotunun mahiyyəti və məzmunu ilə əlaqədar müxtəlif yanaşmaları araşdırılmış, mühasibat uçotu sisteminin tərkib hissəsi kimi idarəetmə uçotunun istehsalat uçotu, strateji uçot və kontrolinqlə oxşar və fərqli tərəfləri, eləcə də bu sahədə onun beynəlxalq prinsiplərə uyğunluğu qiymətləndirilmişdir. Bunlarla yanaşı, məqalədə idarəetmə uçotunun beynəlxalq təcrübəsində geniş yer almış xərclərin təsnifləşdirilməsi, qruplaşdırılması, onların formalaşması yerləri və məsuliyyət mərkəzləri üzrə bölüşdürülməsi metodlarının, eləcə də maya dəyərinin kalkulyasiyası metodlarının – standart-kost və direct-kostinq sisteminin respublikanın uçot praktikasında tətbiqinin mümkünlüyü dəyərləndirilmişdir.

Açar sözlər: *mühasibat uçotu, idarəetmə uçotu, istehsalat uçotu, kontrolinq, biznes-model, menecment.*

PROBLEMS OF MANAGEMENT ACCOUNTING IN AZERBAIJAN AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Günay Əsədova

PhD student, UNEC

gunay.asadova30@gmail.com

Abstract

The purpose of the study is to assess the current provisions for the application of management accounting in the economic entities of the republic and determine the ways to improve it. In this direction, different approaches have been considered in relation to the essence and content of management accounting by local and foreign specialists, and general and differences in management accounting, as an independent area of accounting with production, strategic accounting and controlling, as well as compliance with international principles of management accounting have been

evaluated. Along with this, the possibilities of adapting the order of classification and grouping of expenses, methods of distributing it according to the place of formation and centers of responsibility, as well as such costing methods as standard cost and direct costing in the practice of domestic accounting, which are widely used abroad, are evaluated.

Keywords: *accounting, management accounting, production accounting, controlling, business model, management.*

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Гюнай Асадова
докторант, UNEC
gunay.asadova30@gmail.com

Резюме

Целью исследования является оценка современных положений применения управленческого учета в хозяйственных субъектах республики и определения пути его совершенствования. В этом направлении рассматриваются разные подходы республиканских и зарубежных специалистов в отношении сущности и содержания управленческого учета, общие черты и различия управленческого учета, как самостоятельного направления бухгалтерского учета, с производственным, стратегическим учетом и контроллингом, а также соответствия международным принципам управленческого учета. Наряду с этим, оцениваются возможности адаптации, порядок классификации и группировки расходов, методы распределения его по месту формирования и центров ответственности, а также таких методов калькуляции себестоимости, как стандарт-кост и директ-костинг в практике отечественного учета, которые широко применяются за рубежом.

Ключевые слова: *бухгалтерский учет, управленческий учет, производственный учет, контроллинг, бизнес-модель, менеджмент.*

Giriş

İdarəetmə uçotunun əsas məqsədi əsaslandırılmış idarəetmə qərarının qəbul edilməsinin mümkünlüyünün təmin edilməsi üçün təşkilatın fəaliyyəti və kənar mühit haqqında təşkilatın və struktur bölmələrin rəhbərliyinə və mütəxəssislərə plan, faktiki və proqnoz informasiyanın təqdim edilməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, idarəetmə

uqotunun mahiyyətinin dərk edilməsində, onun nəzəriyyəsinin işlənməsində praktiki fəaliyyət növü kimi istehsalın yaranma dövrünü müəyyən etmək, əsasən maliyyə məzmunu və istiqamətindən fərqli olaraq istehsalat fəaliyyətinin şərtlənməsinə təsir göstərən amil kimi onun yaranması şərtləri, problemləri və inkişaf istiqamətlərini nəzərdən keçirmək vacibdir.

İdarəetmə uqotunun mahiyyəti və iqtisadi məzmunu

Vurğulamaq lazımdır ki, “idarəetmə uqotu” anlayışının vahid tərfi yoxdur və bu sahədə iqtisadçı alimlərin yanaşmaları müxtəlifdir. Aparıcı mütəxəssislər və praktiklər mühasibat informasiya sistemində idarəetmə uqotunun rolu və yeri, onun məqsədi və vəzifələri, dövlət tənzimlənməsinin məqsədəuyğunluğu, müstəqil idarəetmə hesablarının qurulması haqqında müxtəlif fikirlər irəli sürürlər. Belə ki, bəzi alimlər idarəetmə uqotunu istehsal uqotu kimi qələmə verərək birincinin müstəqil sistem kimi fərqləndirilməsinin əleyhinə çıxış edirlər. Belə ki, Y.V.Sokolov idarəetmə uqotunu maliyyə uqotu ilə müqayisə olunması şərti kimi qəbul edilmiş fərqi inkar edərək belə bir fikir irəli sürür ki, “Sovet hakimiyyəti illərində bütün mühasibat uqotu sistemi reqlamentləşdirilmişdi. Bu o deməkdir ki, o, bütövlükdə maliyyə uqotuna adekvat olmuşdur. Hazırda xərclərin uqotu və kalkulyasiyası vahid mühasibat uqotundan ayrılmış və bütün bu problematikanı idarəetmə uqotu adlandırırlar”. Y.V.Sokolovun fikrinə görə, idarəetmə uqotu ilk növbədə əsas istehsalın analitik uqotu, xərclərin kalkulyasiyası, müəssisə agentlərinin xərclərinin qeyd olunması, ikincisi, əsasən təsərrüfat fəaliyyətinin perspektiv təhlilidir. Müstəqil elmi-praktiki istiqamət kimi idarəetmə uqotunun meydana gəlməsi səhvdir. Alimin fikrincə, terminin ingilis dilindən (management accounting) düzgün tərcümə edilməmişdir. O öz fikrini belə tamamlayır: “İdarəetmə uqotu mifdir, ona həqiqət kimi inanırlar, lakin onda həqiqət yoxdur [13].

Digər qrup alimlər, əksinə, idarəetmə uqotu ilə istehsal uqotu arasında fərqlərin mövcud olduğunu iddia edirlər. Belə ki, S.S.Satubaldin iddia edir ki, “idarəetmə uqotu məmulat növləri və məsrəflərin məsuliyyət mərkəzləri və ya mənfəət mərkəzləri üzrə xərclərin təsnifləşdirilməsi, yazılışların tərtibi, maya dəyərinin müəyyən olunması, xərclər haqqında smeta və hesabatın tərtib edilməsi, optimal idarəetmə qərarlarının seçilməsi və qəbul edilməsi məqsədi ilə rəhbərlik üçün informasiyanın hazırlanması ilə əlaqədardır [4]. Qeyd olunan fikirlərin mahiyyəti onu xarakterizə edir ki, idarəetmə uqotu hazırkı və gələcək istehsal xərclərinin uqotu və təhlilini özündə birləşdirir. İdarəetmə uqotunun belə konsepsiyası onun bir sıra mühüm funksiyalarını nəzərə almadığından onun məzmununu daraldır.

V.F.Paliy və S.A.Nikolayevanın idarəetmə uqotunun məzmununa yanaşması əvvəlki fikirlərlə ziddiyyət təşkil etmir, lakin həmin alimlərin konsepsiyalarında idarəetmə uqotunun təşkilatın şirkətdaxili idarə edilməsi ilə əlaqəsinə daha çox yer verilmişdir.

Belə ki, V.F.Paliyə görə “İdarəetmə uçotu uçot çərçivəsindən çıxır. O, təsərrüfatdaxili idarəetmənin kompleks metodudur, keçmişdə məlum ölkə təsərrüfatdaxili hesabdır”. Mahiyyət etibarı ilə, o, “bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğunlaşmış təsərrüfatdaxili metodların yeni oxunuşudur” [11, s.60]. S.A.Nikolayevaya görə, idarəetmə uçotu planlaşdırma, uçot, nəzarət, müxtəlif operativ idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün zəruri analitik kəsiyində gəlirlərin, xərclərin və təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin təhlili sistemidir [10].

M.A.Vaxruşina, N.P.Kondrakov idarəetmə uçotunu mühasibat uçotunun istiqaməti kimi nəzərdən keçirirlər, onların fikrinə görə, o, müəssisənin fəaliyyətinə nəzarət və idarəetmə məqsədi ilə idarəetmə aparatına lazım olan informasiyaların toplanması, qeydiyyatı, işlənməsi (emalı), ümumiləşdirilməsi və təqdim olunması sistemini özündə ehtiva edir. Burada müəlliflər məhz “uçot” sözünü vurğulayırlar [4; 6].

Müasir elmi nəşrlərdə idarəetmə uçotu və kontrolinqin mahiyyəti, oxşarlığı, fərqləri haqqında diskusiyalara rast gəlinir. Kontrolinq sahəsində xarici mütəxəssislərin tədqiqatlarının təhlili çərçivəsində demək olar ki, kontrolinqin tərfi bütövlükdə idarəetmə uçotunun müasir konsepsiyasına yaxındır. Uçot sahəsində məşhur rus alimi V.B.İvaşkeviç idarəetmə uçotunu kontrolinqə əks qoymadan operativ idarəetmə uçotu və kontrolinq, strateji uçotla kontrolinq arasında paralellər apararaq qeyd edir: “Strateji uçot və kontrolinq üzvi şəkildə idarəetmə uçotu sisteminə daxildir, birincisi, ona görə ki, şirkətin idarə olunması üçün nəzərdə tutulmuşdur, ikincisi, idarəetmə məqsədi ilə vahid cari, qeyri-strateji uçot üçün xərc və nəticə artımına, marjinal gəlir, fəaliyyətin seqmentləri üzrə uçot və s. istiqamətlənmiş üsul və metodlardan istifadə olunur. Bununla yanaşı, burada iqtisadi-riyazi modellərdən, proqnozlaşdırma, diskontlaşdırma metodlarından və bu qəbildən digər vasitələrdən istifadə olunur” [5, s.43].

Fikrimizcə, bu mövqe qəbul ediləndir, müəssisənin idarə olunmasında uçotun, informasiya təminatının, nəzarət və sahibkarlıq fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinin kəşiməsində həm kontrolinqin, həm də idarəetmə uçotunun xüsusi yeri vardır. Onlar həmin funksiyaları bir-biri ilə sıx bağlayır, onları integrasiya edir və əlaqələndirir, müəssisənin idarə olunmasını keyfiyyətcə yeni səviyyəyə keçirir. Kontrolinq və idarəetmə uçotu ənənəvi uçot sisteminin müəssisədə qərar qəbul edən vəzifəli şəxslərin informasiya təminatına adaptasiyasını təmin edir, planlaşdırma, nəzarət və tənzimləmə proseslərini əlaqələndirir. Deyilənlərə rəğmən, kontrolinqin funksiyaları – uçot, planlaşdırmanı gücləndirmək, planların həyata keçirilməsinə nəzarət, proseslərin qiymətləndirilməsi, kənarlaşmaların, onların səbəblərinin müəyyən olunması və həmin səbəblərin aradan qaldırılması istiqamətində rəhbərlik üçün təkliflərin hazırlanması, uçot metodunun, bütövlükdə müəssisənin, eləcə də onun struktur bölmələrinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün meyarların seçilməsi və ya işlənilib hazırlanması idarəetmə uçotunun funksiyaları ilə tam üst-üstə düşür. Kontrolinq və idarəetmə uçotunun ümumi vəzifələrin həlli təhlilin

eyni üsul və metodlarından istifadə etməklə həyata keçirilir. Hər iki halda xərclərin səviyyəsi ilə müəyyən qərar, layihə, sifariş və s. arasında səbəb-nəticə əlaqələri ön planda gedir, hər iki sistem xərclərin uçotu və kalkulyasiyasına vahid yanaşmadan və eyni növ elementlərdən - smeta planlaşdırmasından - büdcələşdirmədən, icraçıların fəaliyyətinin vəzifələri və motivasiyalarının bölgüsünə istinad edən idarəetmə nəzarətindən, marjinal gəlirin hesablanması əsaslanan idarəetmə təhlilindən, daxili hesabatın tərtib edilməsindən istifadə edir. İdarəetmə uçotunun prinsipləri operativlik, səmərəlilik və informasiyanın məxfiliyi, sistemin çevikliyi və proqnozlaşdırma, məsuliyyətin uzlaşdırılması, kənarlaşmalar üzrə idarəetmə və s. kontrolinqə də xasdır [4; 14]. Beləliklə, bəzi müəlliflər, idarəetmə uçotu ilə kontrolinqin ümumiliyindən bəhs edirlər.

Bu qrup müəlliflərin fikirlərinə görə, bu iki sistem tam eyni deyildir, onlardan hər biri özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Belə ki, sonrakı təhlil və nəzarəti nəzərdə tutan idarəetmə uçotundan fərqli olaraq kontrolinq ilkin təhlilə üstünlük verir. Bu zaman qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmağın müxtəlif variantları nəzərdən keçirilir və qiymətləndirilir, proqnoz və planlar hazırlanır, bütün idarəetmə xidmətlərinin informasiya təminatı sistemi yaradılır. İdarəetmə uçotundan fərqli olaraq kontrolinqdə daha çox xərclərin əsaslı olmasının qiymətləndirilməsinə, xərclər və nəticələr arasında səbəb-nəticə əlaqələrinin axtarılması, xərclərə və gəlirlərə görə məsuliyyət dərəcəsinin müəyyən edilməsinə diqqət verilir [2; 14]. Beləliklə, bu qrup alimlər idarəetmə uçotunu kontrolinqin məqsədlərinə çatmaq mexanizmi kimi səciyyələndirirlər: a) idarəetmə uçotu kontrolinqin tərkib hissəsidir; b) kontrolinq yalnız idarəetmə qərarlarının qəbul olunması üçün informasiyaların formalaşdırılması üsulu deyil, eyni zamanda idarəetmə sistemidir. Vurğulamaq yerinə düşər ki, idarəetmə uçotu əksər ölkələrin müəssisələri tərəfindən çox zəif mənimsənilmişdir. Belə ki, ixtisaslı kadrların, müasir proqram məhsullarının çatışmazlığı, bəzi hallarda şirkətlərdə menecment problemi həllinin vacibliyi başa düşülmür. Mühəsibat uçotunun vergi uçotu ilə yaxınlaşması fonunda idarəetmə uçotu (əgər o, təşkilatda aparılırsa) “ölməz” mühəsibat uçotunun davamı kimi nəzərdən keçirilir.

Beynəlxalq meyillərin təhlili göstərir ki, idarəetmə uçotunun növ dəyişikliyi kənar maliyyə hesabatı sahəsində global dəyişikliklər kontekstində, məhz onun stabil inkişaf haqqında hesabat və konsolidə edilmiş (интерпретованную) hesabat transformasiyası zamanı baş verir. Məlumdur ki, beynəlxalq mühəsiblər cəmiyyəti bu sahədə standartların hazırlanması üzrə böyük səylər göstərir.

Konsolidə edilmiş hesabatın məqsədi menecmentin şirkətin gələcək pul axınlarını təmin edən altı növ kapitalına (maliyyə, istehsal, insan, intellektual, təbii və sosial) təsirinin xarakterini açmaqdır. O, şirkətin investisiya cəlbəediciliyini nəzərəcərpacaq dərəcədə artırır, investorları yalnız maliyyə sferasında deyil, eyni zamanda sosial və ekoloji sferada şirkətin cari və gələcək risklərini açıqlayan şəffav informasiya ilə təmin edə bilər. Stabil inkişaf haqqında hesabatın və konsolidə edilmiş hesabatın hazırlanması

şirkətin fəaliyyətinin (o cümlədən sosial və ekoloji sferada) qeyri-maliyyə göstəricilərinin necə qiymətləndirilməsi məsələsinin həll edildiyi zaman mümkündür. Qeyri-maliyyə göstəricilərinin qiymətləndirilməsinin metrik sisteminin və metodikalarının işlənilib hazırlanması həmin növ hesabatların formalaşmasının əsas vəzifələrini və mürəkkəbliyini səciyyələndirir. Belə şəraitdə informasiya baxımından maliyyə uçotu məlumatlarını tamamlayan idarəetmə uçotu sisteminin rolu obyektiv olaraq artır.

Fikrimizcə, maliyyə və qeyri-maliyyə hesabatlarını birləşdirən göstəricilər sisteminin, informasiyaların əldə olunması metodlarının, konsolidə edilmiş hesabatın hazırlanması prosesində idarəetmə uçotunun yeri və rolu ilə bağlı bəzi iqtisadçıların fikirləri ilə razılaşmaq olar [7; 12]. Aydındır ki, idarəetmə uçotu yaxın perspektivdə stabil inkişaf haqqında hesabatın və konsolidə edilmiş hesabatın hazırlanmasının, eləcə də onların etibarlı informasiya bazası üçün zəruri olan məlumatların daxil olmasının mühüm kanalı olmalıdır. Xarici mütəxəssislərin fikrincə, müasir idarəetmə uçotunun mahiyyəti, məqsədləri və məzmununun dəqiqləşdirilməsi zərurəti yaranmışdır. İdarəetmə uçotu sahəsində Andlı Mühasiblər İnstitutunun (Chartered Institute of Management Accountants, CIMA) Amerika Diplomlu Mühasiblər İnstitutu (American Institute of Certified Public Accountants, AICPA) ilə birlikdə hazırladıqları və nəşr etdirdikləri diskussiya xarakterli İdarəetmə Uçotunun Beynəlxalq Prinsipləri (Global Management Accounting Principles) həmin məsələlərin həllinə istiqamətlənmişdir [9]. Həmin prinsiplər, yaradıcılarının fikrinə görə, idarəetmə uçotunun müasir biznes strukturların idarə olunmasının strateji vəzifələrinin, eləcə də kənar maliyyə hesabatının tərtib edilməsi ilə əlaqədar vəzifələrin həlli üçün zəruri keyfiyyət səviyyəsinə yüksəltməlidir.

Nəşr olunan sənədin əsasını təşkilatların biznes modeli təşkil edir ki, idarəetmə uçotu üzrə mütəxəssislər onun haqqında biliklərə malik olmalıdır. Sənəddə idarəetmə uçotu sisteminin hər bir təşkilatın biznes modelinin əsasını təşkil etməli olduğu və onlar arasında qırılmaz əlaqənin mövcudluğu qeyd olunmuşdur. İdarəetmə uçotu üzrə mütəxəssisin mühüm kompetensiyaları sənəddə aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- 1) qərarın qəbul edilməsi üçün zəruri olan məlumatların toplanması və təhlili;
- 2) müəssisənin inkişafı üzrə təkliflərin hazırlanması;
- 3) müəssisənin inkişafının səmərəli təqdim olunması.

Ekonomist Intelligence Unit qrupunun 2005-ci ildə apardığı tədqiqat göstərir ki, 50 rəhbərin fikrincə, şirkətin çiçəklənməsi üçün innovasiyalı biznes model innovasiyalı məhsul və xidmətlərdən mühümdür. 2008-ci ildə IBM şirkətinin korporasiya rəhbərləri arasında apardığı sorğu oxşar nəticələri vermişdir - konyunkturun dəyişməsi şəraitində biznes model sabilliyin mühüm amili hesab olunmuşdur [8]. Fikrimizcə, biznes modelin səmərəliliyinin əsas meyarı şirkətin dəyərini qoruyub saxlamaq və artırmaqdır. Şirkətin uğurlu biznesinin məntiqi və metodunu əks etdirərək biznes model idarəetmə uçotu informasiyalarına ehtiyac duyur.

İdarəetmə uęotunun beynəlxalq prinsiplərinə istinadən qeyd etmək olar ki, idarəetmə uęotu sahəsində müasir mütəxəssis təşkilatın biznes modelinin vəziyyəti haqqında şirkətin rəhbərliyini təmin etməli, yaranmış riski görməyi və qiymətləndirməyi bacarmalı, təşkilatın gələcəkdə həyata keçirəcəyi fəaliyyət növlərini müəyyən etməlidir. Sözügedən məsələlərin həlli informasiyaların təhlilini və biznesin dəyərinin yaradılması yollarının müəyyən olunmasını, şirkətin inkişaf perspektivinin qiymətləndirilməsini, diqqətin risklərə, xərc və məsrəflərə, eləcə də həmin perspektivlərin dəyərcə potensialına fokuslanmasını nəzərdə tutur. Bu zaman idarəetmə uęotu sistemlərində şirkətin keçmiş, hazırkı durumu və gələcəyi haqqında məlumatlar, daxili və kənar məlumatlar, eləcə də maliyyə və qeyri-maliyyə informasiyalar arasında balans gözlənilməlidir.

Ölkəmizdə mühasibat uęotunun bir növü kimi idarəetmə uęotunun yaranması tarixi yenidir, özünə məxsus ənənələrə malik deyildir. İdarəetmə uęotu sahəsində böyük təcrübəyə və qorunmuş ənənələrə malik inkişaf etmiş xarici ölkələrdən fərqli olaraq “idarəetmə uęotu” anlayışı respublikanın uęot sistemində 1990-cı illərdə daxil olmuşdur. Bu zaman ali məktəb həmin tematika üzrə yalnız K.Drurinin “İdarəetmə və istehsal uęotu” dərslisinin tərcüməsinə istinad edirdi. Ölkə mütəxəssisləri bu sahədə xarici təcrübə haqqında məlumatsız idilər. Bu onunla izah edilir ki, idarəetmə uęotu məxfidir və şirkətin nou-hausu hesab olunur. Həmin dövrdə B.Niddzin “Mühasibat uęotunun prinsipləri” (1994) və Ç.T.Xonqren və C.Fosterin “Mühasibat uęotu: idarəetmə aspekti” kitabları tərcümə edildi ki, sonradan onlar ali məktəblərdə idarəetmə uęotunun tədrisi zamanı baza rolunu oynamağa başlamışdır. Əlbəttə, son illər ölkəmizdə bu sahədə kifayət qədər işlər görülmüş, tədqiqat xarakterli məqalələr, monoqrafiyalar nəşr edilmiş, iqtisadyönlü ali məktəblərdə (xüsusən Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində - UNEC-də) idarəetmə uęotu fənni tədris olunur. Vurğulamaq yerinə düşər ki, respublikanın aparıcı şirkətlərində idarəetmə uęotu sahəsində kifayət qədər bilikli mütəxəssis işləyir. Aparılan təhlillər ölkəmizdə bu elmi-praktiki istiqamətin inkişaf perspektivlərini müəyyən etməyə imkan verir [1; 2].

Azərbaycanda idarəetmə uęotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Aparılmış tədqiqatların əhəmiyyətini şübhə altına salmadan müasir idarəetmə uęotunun beynəlxalq prinsipləri ilə müəyyən edilmiş paradigmasını nəzərə alaraq hesab edirik ki, respublikanın tədris və elmi ədəbiyyatlarında həmin elmi-praktiki istiqamət keçmiş hadisələrin uęotu və təhlili problemindən perspektiv informasiyaların hazırlanmasına fokuslanmalıdır. Əlbəttə, faktiki məlumatlar olmadan meyil müəyyən edilə bilməz, lakin xərclərin qeyd olunması və təhlili idarəetmə uęotunun əsas məqsədi ola bilməz. İdarəetmə uęotuna tarixi və perspektiv yanaşmalar arasında düzgün balansın olması lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, idarəetmə uçotunun obyektı də dəqiqləşdirilməlidir. Ənənəvi olaraq bunlara məsuliyyət mərkəzləri, xərclərin yaranma yerləri, bazar segmentləri və s. aid edilir. Bütövlükdə mühasibat uçotu və maliyyə hesabatının, o cümlədən idarəetmə uçotunun inkişafının müasir dünya paradigmasını nəzərə alaraq təşkilatın biznes modeli idarəetmə uçotunun əsas obyektı hesab olunmalıdır. Bu zaman biznes modelin aşağıdakı tərkib elementləri nəzərə alınmalıdır:

- sahəvi biznes-sistemdə şirkətin mövqeyi (bu, şirkətin biznesin inkişafını təmin etməklə necə əlavə dəyər yaratması haqqında təsəvvür yaradır);
- mənfəətin formulu və ya modeli (istehlakçılar üçün dəyərlər yaradaraq şirkət onun xərclərini üstələyən mənfəəti necə əldə edir);
- biznesin innovasiya xarakteri (yeni məhsullar, təşkilati novasiyalar istehlakçılar, şirkətin özü, onun səhmdarları və tərəfdaşları - maraqlı qruplar üçün necə iqtisadi dəyər yaradacaq [8, s.39].

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, fəaliyyəti idarəetmə uçotunun inkişafına yönəlmiş təşkilatlar bu sahədə mühüm məsələlərin həllinə köməklik göstərirlər. Belə ki, onlara, məsələn, ABŞ-də İdarəetmə Uçotu üzrə Mühasiblər İnstitutu (National of Association of Accountants, NAA), Böyük Britaniyada –Mühasiblər Cəmiyyəti - İdarəetmə Uçotu üzrə Mütəxəssislər (Chartered Institute of Management Accountants, CIMA), Avstraliyada - İdarəetmə Uçotu üzrə Mütəxəssislərin Hazırlanması Mərkəzi (MACOE) aiddir. Deyilənlərə rəğmən, fikrimizcə, gələcəkdə idarəetmə uçotunun inkişafına metodoloji rəhbərliyi həyata keçirən özünütənzimləyən təşkilatın - İdarəetmə Uçotu İnstitutunun yaradılması məqsədəuyğun olardı. Belə institutun mövcud olmaması səbəbindən respublikanın Maliyyə Nazirliyinin müvafiq bölməsi tərəfindən həlli tələb olunan aşağıdakı məsələlərin həlli ön plana çəkilməlidir:

- müxtəlif növ iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan mütəxəssislər üçün xərclərin uçotunun, büdcələşdirmə və kalkulyasiyalaşdırmanın müasir metodikalarının hazırlanması;
- kiçik və orta biznes üçün xərclərin uçotu və məhsulun maya dəyərinin kalkulyasiyası üzrə metodiki təlimatların hazırlanması;
- büdcə sferasında fəaliyyət göstərən təşkilatlarda idarəetmə uçotunun təşkilinə yanaşmaların işlənilib hazırlanması;
- idarəetmə uçotunun və beynəlxalq maliyyə hesabatı standartları prinsiplərinin harmonizasiyasına istiqamətlənmiş metodiki tövsiyələrin hazırlanması.

Nəticə

Müasir rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində informasiyaların toplanması və işlənməsi sahəsində elektron informasiya sistemləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, müəssisələrin səmərəli idarə olunması məqsədi ilə elektron informasiya sistemlərinin yara-

dılması kifayət həcmdə və vaxtda idarəetmə orqanlarına operativ qaydada zəruri məlumatların ötürülməsini və onların əsasında müvafiq qərarların qəbul edilməsini təmin edir. Qeyd etmək lazımdır ki, məlumatların idarə edilməsi idarəetmə sisteminin mühüm elementlərindən biri hesab olunur. Menecerlər məlumatları toplamaqla biznes məqsədləri üçün onları emal edir, bu və ya digər qərarların qəbul olunmasında istifadə edir. Bu isə o deməkdir ki, biznesin uğurlu inkişafı ilk növbədə müəssisənin informasiya təminatının keyfiyyətindən asılıdır. Beləliklə, idarəetmə uçotu mövzusunda çoxsaylı əsərlərin olmasına baxmayaraq, idarəetmə uçotunun hamı tərəfindən qəbul edilən vahid konsepsiyası mövcud deyildir. Fikrimizcə, idarəetmə uçotunun mahiyyətini açarkən onu müəssisənin idarə olunması funksiyasının yerinə yetirilməsini nəzərdə tutan konsepsiya müəlliflərinin fikirləri ilə razılaşmaq olar. Hesab edirik ki, idarəetmə uçoru “uçot” çərçivəsini adlayıb keçən uçotdur və o, özündə müəssisənin idarə olunmasının taktika və strategiyasını realizə etməyə imkan verən idarəetmənin mühüm elementlərini və konkret müəssisənin xüsusiyyətini əks etdirən şirkətdaxili kompleks sistemdir. Yuxarıda qeyd olunan və bir sıra digər problemlərin həlli ölkəmizdə idarəetmə uçotunun inkişafının aktivləşməsinə və beləliklə də, müasir global iqtisadiyyatda yerli təşkilatların rəqabət üstünlüklərinin artmasına təkan verəcək.

Ədəbiyyat

1. Abbasov Q.Ə. Mühəsibat uçotu. Dərslik. – Bakı: İqtisad Universiteti. 2015. – 485.s.
2. Səbzəliyev S.M., Quliyev V.M. İdarəetmə uçotu. Dərslik. – Bakı, Elm və təhsil. 2014. –524 s.
3. Бухгалтерский управленческий учет: учебное пособие /под ред.Е.И.Костюковой. – М.: КноРус. 2014. – 266 с.
4. Вахрушина М.А., Сидорова М.И., Борисова Л.И. Стратегический управленческий учет. Учебник. – М.: Национальное образование. КноРус. 2013. 2019– 672с. 392
5. Ивашкевич В.Б. Бухгалтерский управленческий учет: Учебник / В.Б. Ивашкевич. – М.: Магистр, 2016. – 352 с.
6. Кондраков Н.П., Иванова М.А. Бухгалтерский управленческий учет: учебное пособие. – М.: Инфра-М, 2016. – 352 с.
7. Малиновская Н.В. Интегрированная отчетность-инновационная модель корпоративной отчетности // Международный бухгалтерский учет. 2013. №38. – с. 12-17
8. Маркова В.Д. Бизнес-модель: сущность и инновационная составляющая //Проблемы современной экономики. 2010. URL: <http://www.m-economy.ru/art.php.nArtId=3072#ftn1>
9. Международные принципы управленческого учета. URL:<http://www.cimaglobal.com/principles>
10. Николаева О.Е. Классический управленческий учет: учебник для вузов. – М.: ЭдиториалУРСС. 2014. – 400 с.
11. Палий В.Ф., Палий В.В. Управленческий учет. – М.: Инфра М. 2009. – 288 с.
12. Плотников В.С., Плотникова О. В. Бизнес учет и интегрированная отчетность // Международный бухгалтерский учет. 2014. №13. – с. 25-34
13. Соколов Я.В. Управленческий учет: учебник /Я.В.Соколов. СПб.: Магистр. 2015. – 455 с.
14. Супрунова Е.А. Контроллинг и управленческий учет: расстановка приоритетов. // Международный бухгалтерский учет. 2015. №38. – с. 24-28